

SESIUNEA "TEMPLES AND SANCTUARIES FROM PPN TO COPPER AGE. TYPE, CONTENT AND FUNCTIONALITY"

DE

CORNELIA-MAGDA LAZAROVICI, GHEORGHE LAZAROVICI

În cadrul celei de a 16-a întruniri anuale a Asociației Arheologilor Europeni (EAA) ce a avut loc între 1–5 septembrie 2010 la Haga, împreună cu Prof. Dr. Gh. Lazarovici am organizat o sesiune specială, B35, "Temples and Sanctuaries from PPN to Copper Age. Type, Content and Functionality". La sesiunea menționată s-au înscris 12 colegi cu prezentări ce vizau o largă arie geografică, din Anatolia și până în Europa Centrală, dar din păcate trei dintre ei (Dr. Celik Bahattin, *New Pre-Pottery Neolithic Settlements in the Sanliurfa (Urfa) – Turkey*; Dr. Natalya Burdo, *Landscape sanctuaries of Trypillia culture*; Dr. Mykhailo Videiko, *About temples-dwellings of Trypillia culture*), din motive obiective, în final nu au mai putut participa la desfășurarea lucrărilor.

În rândurile care urmează ne vom referi pe scurt la comunicările foarte interesante prezentate cu această ocazie. Primele două au avut în vedere descoperirile din Anatolia, autorii prezentând o sinteză a acestora sau reanalizând o parte din aceste monumente de excepție. Dr. Ali Umut Türcan de la Universitatea Anadolu, Turcia, a prezentat lucrarea *On the Genesis of Early Anatolian Temples at Neolithic Period*, în care, după ce a făcut o sinteză cu privire la forma monumentelor de cult din Pre Pottery Neolithic (în PPNA de formă rotundă; începând cu PPNB rectangulare), a specificat trăsăturile comune arhitecturale (clădiri monumentale cu ziduri masive de piatră, cu stâlpi monumentali, cea mai mare parte din ei având decorații în relief; stâlpii se găsesc în partea principală a clădirilor; multe din clădirile de cult au bănci). Unii pereți construiți în pantă sugerează că astfel de structuri au fost integral sau parțial îngropate sau că au avut măcar unele părți îngropate. Autorul a subliniat de asemenea și atenția care a fost acordată realizării podelelor, în unele cazuri întâlnindu-se și gropi de fundare sau de ofrandă, ce includeau craniile umane sau bucraniile. Pentru unele construcții de cult autorul a subliniat faptul că ele au fost intenționat îngropate (după ce au fost sau nu arse), fiind acoperite de un depozit gros care a contribuit și la păstrarea lor aproape intactă peste milenii. Înainte de a fi îngropate, aceste construcții au fost golite de cea mai mare parte a inventarului. După părerea noastră, acțiunea de îngropare avea ca scop tocmai păstrarea intactă a caracterului sacru a acestor construcții, fapt confirmat și de îngroparea unor părți din inventarul sacru al unei etape de început din unele sanctuare. Dr. Ali Umut Türcan a mai subliniat faptul că sanctuarele acestei perioade se diferențiază față de construcțiile obișnuite de locuit, atât prin formă cât și prin maniera de construcție. Monumentalitatea acestor sanctuare presupune, după același autor, o bună organizare a muncii colective, ele reprezentând precursorii templelor din zona Orientului Apropiat.

Cea de a doua prezentare cu privire la Anatolia a fost susținută de Drd. Marta Bartkowiak (de la Poznan, doctorandă la Romisch-Germanisches Kommission, Germania), *The Cultural Biography of Skull Building from the Pre-Pottery Neolithic Site Çayönü Tepesi of South Eastern Anatolia*. Autoarea, pornind de la literatura de specialitate a arătat că inclusiv clădirile au o „biografie” culturală, ce include schimbările ce afectează artefactele, siturile și complexe de-a lungul timpului. Astfel, de exemplu, situl Çayönü Tepesi are mai multe stadii de construcții (I–IV, din PPNA până în PPNC), ce includ structuri ceremoniale, care acoperă o lungă perioadă de timp (10.000–6700 B.C.). Una dintre ele, Skull Building, prezintă mai multe etape (PPNA/PPNB nașterea, maturitatea, încetarea activității în timpul perioadei mijlocii a PPNB), ce pot fi observate și în planul construcției și care au fost corelate cu alte structuri ceremoniale din sit. Analiza colegei a vizat toate etapele menționate, avându-se în vedere și inventarul ca și trăsăturile specifice. Ca o concluzie,

autoarea prezentării a subliniat faptul că astfel de structuri ceremoniale sunt amplasate, încă de la început, în spații diferite de construcțiile obișnuite de locuit.

În comunicarea sa, Prof. Dr. Vassil Nikolov (Institutul Național de Arheologie și Muzeu, Sofia, Bulgaria), *Neolithic ritual pits and pit sanctuaries in Bulgaria*, a adus în discuție câteva situri din teritoriul Bulgariei, care prezintă structuri/complexe specifice, reprezentate doar de gropi (diferite ca formă și dimensiuni). Multe din astfel de gropi au fost interpretate până recent doar ca gropi menajere, dar descoperirile mai noi de la Samovodene au determinat acceptarea ipotezei că acest gen de complexe prezintă trăsături rituale. În această categorie pot fi incluse după părerea lui V. Nikolov situații din mai multe situri (Kapitan Dimitriev, Pomoshitsa, Samovodene, Sofia-Slatina, Sapareva Banya, Dobrinishte, Karanovo, Hotal Saedinenie). Autorul a făcut referiri la alte diferite situații din situri legate de perioada Karanovo III–IV (Lyubimets, Sarnevo), Karanovo IV (Ezerovo, Hadzhidimitrovo) sau din cele ce prezintă elemente Karanovo III–IV (Chernomorets, Budzhaka-Sozopol, Bikovo, Sabrano). Astfel de gropi ocupă spații destul de mari, cele cu dimensiunile cele mai mari fiind rezultatul săpării succesive sau a unirii unor complexe de dimensiuni mici și mijlocii. În ceea ce privește inventarul acestor complexe, el nu diferă foarte mult de cel descoperit în siturile cu complexe obișnuite (artefacte din os, piatră sau lut, incluzând chiar plastică antropomorfă și zoomorfă sau mese-altar), dar în unele cazuri baza acestor gropi este acoperită cu lipitură galbenă, iar partea lor superioară conține o mare cantitate de fragmente de pereți arși de la case.

Dr. Marco Merlini (Primăria din Roma, Italia), *Religious calendar systems from the prehistoric Southeastern Europe*, a prezentat un aspect foarte interesant legat de trecerea timpului ce reflectă preocupările și cunoștințele comunităților neolitice și din epoca cuprului. Acestea erau implicate în principal în activități agrare, derulate în acord cu evenimentele astronomice, pe care le cunoșteau foarte bine. Printre diferitele aspecte legate de acest subiect, autorul a investigat cronogramele menstruale lunare, arătând sistemul lor de operare, exactitatea și aria lor de răspândire. Analiza a pornit prin prezentarea unei fusaiole conice de la Dikili Tash (Macedonia de est, Grecia, Neolitic târziu sau Epoca cuprului). Artefactul, cu linii și unghiuri incizate, prezintă un grup de șase faze ale lunii, foarte asemănător cu ciclul reproductiv feminin, ce ofereau posibilitatea de a fi folosit ca un păstrător al succesiunii procreării (a keeper track of the procreative succession). Pentru susținerea acestei ipoteze autorul a folosit chiar și informații medicale actuale (Standard Days Method). Perioada lunii pline este considerată drept mai prielnică pentru fertilitatea umană și agrară. Alte obiecte prezentate, cu reprezentări similare, puteau fi folosite în același scop.

M. Merlini consideră că exemplele prezentate sugerează o sincronizare a ciclului reproductiv uman cu cel al lunii. Elementul cel mai important transmis este cel al lunii pline, ce se consideră și astăzi în societățile agrare că joacă un rol important în procesul de reproducere.

Prof. Dr. Gh. Lazarovici (*Neo-eneolithic cult constructions from Southeastern Europe: Spatial organization and short interpretations*), a prezentat în prima parte diferența dintre temple, sanctuare și altare. Pentru prima categorie a analizat mai multe construcții de acest fel, începând cu cele din PPN, cele de la Çatal Höyük, din zona balcanică (Lepenski Vir, Madjari), din nordul Dunării (cultura Banatului, Gumelnița, Cucuteni-Tripolie), sau din spațiul panonic. Pornind de la structurile interioare descoperite în temple și sanctuare, se pot presupune și activitățile de cult desfășurate: statui, stele (invocatio, oblatio); coloane (invocatio, oblatio); vetre (fumigatio); bănci (invocatio, oblatio); mese-altar (oblatio); casete (oblatio); râșnitul sacru. Au fost menționate și sanctuarele domestice, unele din ele aducând în discuție și elemente legate de numerologia sacră, animale fantastice mitologice sau descoperiri obișnuite. Nu au fost uitate nici sanctuarele din natură, puțin cunoscute și reflectate de literatura de specialitate, amplasate în locuri diferite (pe vârful munților, în păduri, lacuri sau peșteri) și care reprezintă locuri ideale pentru inițieri, celebrări, invocări sau pentru sacrificii.

Prof. Dr. Andrzej Pelisiak de la Universitatea din Rzeszow, Polonia, a prezentat comunicarea *LBK communication systems. Northwards Danube scripts*, în care a prezentat câteva artefacte din cultura ceramicii liniare (LBK) ce au incizate semne și simboluri, descoperite în așezările acestei culturi din Polonia, Cehia sau Germania, piese care până acum nu au atras suficient atenția cercetătorilor. Conform părerii Prof. Dr. Andrzej Pelisiak, piesele respective reprezintă un sistem de comunicare legat de cel din „civilizația dunăreană”, ilustrând răspândirea spre nord-vest a acesteia, ca și relațiile cu arealul linear ceramic. Legăturile dintre aceste areale reprezintă o realitate dovedită de schimbul intens de materii prime pus în evidență de analizele interdisciplinare. Aceste elemente legate de „civilizația dunăreană” au supraviețuit în Polonia conform prezentării făcute de autorul menționat până la sfârșitul culturii Baden.

Dr. Cornelia-Magda Lazarovici (*Domestic sanctuaries in Cucuteni-Tripolye civilization*), a prezentat o analiză a celor mai caracteristice elemente ale sanctuarelor domestice Cucuteni-Tripolie. Cele mai multe descoperiri sunt legate de fertilitate și fecunditate, iar cea mai importantă structură interioară a acestor sanctuare este vatra. Au fost identificate elemente legate de numerologia sacră, dar și semne și simboluri pe diferite artefacte, elemente legate de activitățile de cult desfășurate în aceste construcții. Unele descoperiri indică trăsături specifice, dar sunt și altele comune acestor construcții (vetre, cuptoare). Dacă în faza Cucuteni A / Tripolie AB apar vase cu reprezentarea cuplului divin, începând cu faza Cucuteni A-B / Tripolie B sunt mai numeroase reprezentările miniaturale de construcții de cult (temple/sanctuare), iar din faza Cucuteni B / Tripolie C se remarcă vasele pictate cu elemente de cult (păsări, animale, elemente solare, arborele vieții). Construcțiile din categoria sanctuarelor domestice conțin piese de cult de mici dimensiuni (statuete, vase obișnuite sau speciale, stele, tablete cu semne ale „scrierii” sacre, machete de case, topoare) sau piese monumentale (Trușești). Aceste piese reflectă practici de cult legate de fertilitate și fecunditate, modelarea și decorarea lor implicând în același timp cunoștințe din diferite alte domenii (anatomie, astronomie etc.). Se poate presupune, de asemenea, că respectivele construcții au aparținut unor persoane importante din cadrul respectivelor comunități, persoane implicate direct în practicile de cult, care aveau grijă de buna desfășurare a ceremoniilor.

Dr. Taras Tkachuk (Departamentul pentru păstrarea monumentelor „Vechiul Halici”, Halici, Ucraina) a prezentat o comunicare legată de unul din siturile de mari dimensiuni, *Settlement or Sacred Place: Tal'ianki the biggest site of Tripolian Culture*, redeschizând discuțiile cu privire la Tal'ianki (450 ha), unde construcțiile sunt dispuse în structuri ovale. Așa cum arată descoperirile arheologice de până acum, stratul de cultură de aici este subțire, puține gropi cu deșeuri casnice sau ateliere de prelucrare a artefactelor (piatră, silex, os) fiind descoperite. Având în vedere aceste caracteristici, Dr. Taras Tkachuk este de părere că situl în discuție pare să fi avut mai mult un rol simbolic, reprezentând un loc de întâlnire periodică a comunităților din diferite așezări, în sensul siturilor de tip chiva, atribuite nativilor americani din teritoriul U.S.A. O astfel de supoziție considerăm că este ușor hazardată, din cauza numărului redus de construcții investigate până acum aici (circa 48 de construcții din peste 4000), cercetările bazându-se pe prospectările magnetice efectuate cu o aparatură nu foarte sensibilă, de la nivelul anilor '80-'90.

Ultima prezentare, legată de construcțiile rotunde din epoca bronzului s-a datorat Dr. Evyenia Yiannouli (*O-pi e-de-i: On round building as an archetypical form of sacred space in the Aegean*), profesor asistent la Universitatea din Peloponez, Grecia. Acest gen de construcții din insula Creta reflectă, conform autoarei, un spațiu sacru cu caracteristici arhetipale. Analiza sa a pornit de la primele construcții de acest tip, transformările ce au avut loc în timpul mileniului III subliniind precaritatea informațiilor cu privire la începuturile locuirii în perioada prepalatială din spațiul discutat. Pentru identificarea acestui gen de construcții au fost prezentate mai multe argumente, ce vizează artefacte (talismane, modele de colibe din lut) sau elemente arhitecturale ce dovedesc prezența construcțiilor rotunde. Autoarea a realizat o tipologie a acestui gen de reprezentări, subliniind elementele vizibile arhitecturale și cele care le leagă de sacru (modelele de construcții de la Knossos și Archanes, ce au reprezentarea zeiței în mijloc). În cazul acestor modele autoarea a specificat combinarea dintre reprezentarea zeiței și o relație spațială (fundamentală la așezările incipiente), respectiv axa verticală la construcțiile rotunde. Evyenia Yiannouli a făcut de asemenea legături între elementele decorative și semnele din Linearul A și Linearul B, ca și analogii semantice între limbaj și iconografie. În final, autoarea consideră că, arhitectura palatială din Creta reprezintă un post quem pentru începutul construcțiilor rotunde ca formă a spațiului sacru în Epoca bronzului de aici, chiar dacă astfel de structuri cu caracter de cult sau profan sunt cunoscute încă din PPN.

Așa cum se observă din prezentarea succintă a comunicărilor susținute în cadrul sesiunii noastre, au fost abordate diferite aspecte legate de construcțiile de cult ce au acoperit o perioadă largă de timp și un spațiu geografic generos. Diferitele aspecte subliniate prin aceste comunicări arată o dată în plus interesul pe care îl atrag acest gen de descoperiri, noi încercări de interpretare pornind de la datele arhitectonice propriu-zise, de la artefactele descoperite, la care s-au adus în discuție și elemente lingvistice, demonstrând caracterul interdisciplinar al abordărilor. Fără îndoială, noi descoperiri, publicarea integrală a materialelor provenind din cercetări mai vechi vor aduce în discuție elemente ce vor deschide noi perspective de interpretare și de înțelegere a acestor construcții, ce reflectă legături ale comunităților preistorice pe spații largi, ca și persistența lor în timp.